

Mijn excuses! – Wat jongeren kunnen leren van het excuusgesprek in de Halt-afdoening

Wendy Buysse & Manja Abraham

1 Inleiding

Jongeren van 12 tot 18 jaar die voor het eerst een licht delict plegen, zoals winkeldiefstal of vernieling, kunnen als straf een Halt-afdoening krijgen. De Halt-afdoening is een directe reactie op het grensoverschrijdende gedrag van de jongeren zonder dat ze daarvoor een strafblad krijgen. De jongeren moeten wel bekennen en instemmen met een verwijzing naar Halt. Het doel van de Halt-afdoening is jongeren te confronteren met hun gedrag én de gevolgen daarvan, om (zo) hun normbesef te vergroten. Door in een vroeg stadium in te grijpen wil Halt voorkomen dat het gedrag van jongeren ‘van kwaad tot erger’ gaat. Het uiteindelijke doel is dan ook het terugdringen van recidive. In 2017 zijn ongeveer 17.000 jongeren naar Halt doorverwezen (www.halt.nl).

Een belangrijk onderdeel van de Halt-afdoening – en één van de zes kernelementen die ervoor moeten zorgen dat de doelen van Halt worden bereikt – is het aanbieden van excuus. Het excuus heeft als onderdeel van de Halt-afdoening de afgelopen jaren meer aandacht gekregen. Ook de meer algemene aandacht voor de mogelijkheden van herstelrecht in het jeugdstrafrecht in Nederland zorgden voor een verdere doorontwikkeling van het excuus in de Halt-afdoening.¹

Met dit artikel willen we inzicht geven in hoe excuus binnen de Halt-afdoening een bijdrage kan leveren aan het voorkomen dat jongeren weer de fout in gaan. Hoe ziet het excuus aanbieden binnen de Halt-afdoening eruit? Waarom kan het aanbieden van excuus voorkomen dat jongeren opnieuw de fout in gaan en aan welke voorwaarden moet het excuus dan voldoen? Hoe kan het excuus aanbieden binnen de Halt-afdoening nog effectiever worden ingezet? Op deze vragen geven we in dit artikel antwoord, mede op basis van de uitkomsten van een breder literatuuronderzoek naar de werkzaamheid van de Halt-afdoening (Buysse, Abraham, Hofstra & Van Dijk, 2017). In dat onderzoek zijn alle kernelementen van de Halt-afdoening onderzocht en is ook gekeken naar de effectiviteit van vergelijkbare interventies. Het literatuuronderzoek is tussen oktober 2016 en juni 2017 uitgevoerd door DSP-groep in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie en Veiligheid.

1 Halt wordt wel genoemd als een voorbeeld van een herstelrechtelijke interventie. Naast excuus spreekt Halt indien mogelijk en nodig ook een regeling af tussen dader en slachtoffer om de schade te herstellen. Bijvoorbeeld via een schadevergoeding, een fysieke reparatie (in de vorm van een werkstraf op de plaats van het delict) of een symbolische reparatie (excuus aanbieden of iets terugdoen voor de samenleving, zoals een werkstraf in een verzorgingshuis). Ook schadeherstel is een van de kernelementen. Andere kernelementen zijn: in gesprek gaan met de jongeren, leeropdracht, werkstraf en ouderbetrokkenheid.

2 Excuus aanbieden als onderdeel van de Halt-afdoening

De Halt-afdoening is begin jaren tachtig van de vorige eeuw ontwikkeld in Rotterdam als een buitenstrafrechtelijke interventie. Het doel was jongeren die zich voor het eerst schuldig maakten aan vandalisme snel een passende sanctie te geven. In de jaren negentig is Halt op initiatief van het toenmalige ministerie van Justitie landelijk ingevoerd. Het krijgt dan een wettelijke status door de afdoening vast te leggen in het jeugdstrafrecht (art. 77e Wetboek van Strafrecht) dat als algemeen uitgangspunt heeft het voorkomen van recidive.

In de meer dan dertig jaar dat de Halt-afdoening bestaat, is er aan de interventie veel veranderd. De strafbare feiten waarvoor jongeren naar Halt kunnen worden doorverwezen, beperken zich niet meer tot 'vandalisme', ook voor andere strafbare feiten kan worden doorverwezen naar Halt, zoals schoolverzuim of winkeldiefstal.

Er dient schade te worden betaald en de sanctie is ook niet meer exclusief voor 'first offenders'. Toen uit een effectevaluatie van Ferwerda, Van Leiden, Arts en Hauber (2006) bleek dat de interventie niet of nauwelijks bijdroeg aan de vermindering van recidive, is de Halt-afdoening vernieuwd. Uit de effectevaluatie bleek wel dat jongeren die excuus hadden aangeboden significant minder recidiveerden dan jongeren bij wie excuus aanbieden geen onderdeel was van hun Halt-afdoening. Er is daarom prominenter aandacht en interne sturing binnen Halt gekomen voor excuses aanbieden. Deze prominentere rol van het excuus werd enkele jaren later benadrukt in de procesevaluatie van Abraham en Buysse (2013). Sindsdien geldt als uitgangspunt dat er altijd excuus moet worden aangeboden, tenzij er een goede reden is om het niet te doen. Er zijn verschillende manieren van excuus aanbieden ontwikkeld: de excuusbrief, het face to face excuusgesprek en het herstelgesprek. Momenteel werkt Halt inmiddels ook met een nieuwe vorm: de herstelconferentie. Deze laatste wordt echter nog niet frequent uitgevoerd. Wanneer er geen slachtoffer is, kan er ook geen excuus worden aangeboden. Halt kijkt dan of er nog wat te herstellen valt in de relatie tussen jongere en ouder(s). In feite is dat een vijfde vorm van excuus binnen de Halt-afdoening. De focus van dit artikel ligt op de excuusbrief en het excuusgesprek. Deze twee vormen van excuus worden veelvuldig uitgevoerd, vaak in combinatie met elkaar.

De 'vernieuwde' Halt-afdoening kent een aantal vaste onderdelen. Er zijn in elk geval drie gesprekken tussen de Halt-medewerker en de jongere. We noemen deze Halt-gesprekken. Deze gesprekken vinden bijvoorbeeld plaats op een Halt-locatie of in een buurthuis. Vaste onderdelen zijn ook een excuusopdracht en leeropdrachten. Deze worden tussen de Halt-gesprekken in uitgevoerd door de jongeren en daarna tijdens de Halt-gesprekken besproken. Daarnaast kan een werkopdracht worden gegeven. Ook worden ouders in de 'vernieuwde' Halt-afdoening actiever betrokken. De precieze invulling van de Halt-afdoening wordt door de Halt-medewerker bepaald op basis van het type en de ernst van het delict, de omstandigheden waarin het delict is gepleegd en de kenmerken van de jongeren (bijvoorbeeld eventuele psychosociale problematiek). Voor de signalering van psychosociale problematiek maakt de Halt-medewerker gebruik van het Halt-signaleringsinstrument dat door Halt (2015) is ontwikkeld in het kader van het Lande-

lijk Instrumentarium Jeugdstrafrecht en van het screeningsinstrument SCIL dat geschikt is om snel te screenen op een mogelijk licht verstandelijke beperking (LVB). De Halt-afdoening duurt maximaal twintig uur.

De excuusopdracht is dus een vast onderdeel geworden van de Halt-afdoening. Met het aanbieden van excuus wordt beoogd dat de jongeren inzicht krijgen in de materiële en immateriële gevolgen van hun gedrag. Op die manier leren ze verantwoordelijkheid nemen en hun fout herstellen. Dit moet ervoor zorgen dat het normbesef van de jongeren wordt vergroot, waardoor ze niet opnieuw de fout in gaan (recidiveren).

In het eerste van de drie Halt-gesprekken van de jongere met de Halt-medewerker wordt de excuusopdracht nader bepaald: wordt het een excuusbrief of ook een excuusgesprek, of een andere vorm? Het slachtoffer wordt door de Halt-medewerker op de hoogte gesteld en er wordt gepeild of hij of zij excuses op prijs stelt.² Er zijn geen cijfers bekend over hoe vaak slachtoffers weigeren mee te werken aan een excuus.

Uitgangspunt is dat de jongeren een excuusbrief opstellen *en* een excuusgesprek uitvoeren. Jongeren krijgen in het eerste Halt-gesprek de opdracht om een excuusbrief te schrijven. In deze brief dienen jongeren in te gaan op een aantal punten zoals wat ze hebben gedaan, waarom ze dat hebben gedaan en hoe ze nu terugkijken op de situatie.³ Het schrijven van de brief helpt jongeren bij het formuleren van hun eigen gedachten over hun daad en de gevolgen ervan. Er wordt geen gebruikgemaakt van een standaardbrief. De excuusbrief wordt tijdens het tweede Halt-gesprek besproken en de (eventueel bijgestelde) brief wordt later ook meegenomen naar het excuusgesprek met het slachtoffer. Tijdens het tweede Halt-gesprek wordt het excuus aanbieden ook stapsgewijs geoefend. Er wordt een spiekbrieftje opgesteld met te bespreken onderwerpen (vaak dezelfde als in de brief) en tips voor het gesprek. Jongeren worden geïnstrueerd over zichzelf te vertellen, maar ook om te luisteren naar de mening van het slachtoffer. Vervolgens bieden de jongeren mondeling hun excuus aan tijdens een ontmoeting met het slachtoffer. Een gesprek kan er bijvoorbeeld uitzien als: voorstellen, excuus aanbieden, luisteren naar reactie van het slachtoffer, nogmaals excuus aanbieden, zeggen dat dit gedrag in de toekomst niet meer zal voorkomen. De excuusbrief wordt meegenomen naar het gesprek en kan jongeren houvast bieden, bijvoorbeeld wanneer ze slecht uit hun woorden komen. De brief kan als gespreksopener eventueel (deels) worden voorgelezen – dit gebeurt niet standaard – en na het gesprek worden achtergelaten. De jongeren schrijven na afloop van het excuusgesprek een verslag over hoe het excuusgesprek is gegaan en wat er (bij de jongeren)

- 2 De aankondiging van het excuus aanbieden gebeurt per brief. Vervolgens, of bij het uitblijven van reactie, zoekt de Halt-medewerker telefonisch contact met het slachtoffer over de wenselijkheid van het aanbieden van excuus en afstemming hieromtrent.
- 3 De opdracht voor het schrijven van de brief is op drie niveaus geformuleerd. Deze niveaus worden bepaald op basis van het opleidingsniveau van de jongeren. De opdracht op niveau 1 bestaat uit concrete vragen waarop de jongere in de brief antwoord moet geven. Op niveau 3 worden in de opdracht tips en aandachtspunten voor de brief gegeven. Al met al krijgen jongeren een leidraad mee hoe de brief op te stellen. Het gaat niet om een strak format.

moet veranderen om ervoor te zorgen dat ze niet nog een keer in de fout gaan. Dit verslag wordt besproken in het derde en laatste gesprek bij Halt.

In de regel gaan de ouders of een van de ouders mee naar het excuusgesprek. Dit betekent dat er in het merendeel van de gevallen geen Halt-medewerkers als bemiddelaar aanwezig zijn bij het gesprek. Alleen als Halt-medewerkers inschatten dat de aanwezigheid van de ouder niet zinvol is of de ouder niet in staat is aanwezig te zijn, dan gaat een Halt-medewerker mee. Ook als het slachtoffer erg boos is of ingeschat wordt dat de reactie van het slachtoffer een negatief effect op de dader kan hebben, gaat een van de Halt-medewerkers mee naar het gesprek. Daartoe wordt besloten op basis van de indrukken die Halt-medewerkers hebben van de ouders tijdens het eerste Halt-gesprek en het voorgesprek met het slachtoffer. Zij gaan dan mee om het gesprek 'op een goede manier te laten verlopen' (Halt, 2015). Het is niet bekend in hoeveel gevallen Halt-medewerkers meegaan naar het gesprek. Nadat de ontmoeting heeft plaatsgevonden, wordt in het derde en laatste Halt-gesprek met de jongere besproken hoe het excuusgesprek verliep.

De excuusopdracht is een verplicht onderdeel en is dus niet vrijwillig.⁴ Uit de procesevaluatie en informatie van Halt-medewerkers blijkt dat niet alle jongeren even gemotiveerd zijn om excuus aan te bieden. De vraag is dan of het aanbieden van het excuus wel als oprecht wordt ervaren. Toch merken de Halt-medewerkers dat jongeren na het excuusgesprek over het algemeen allemaal het belang daarvan inzien en dat (zelf)inzicht is ontstaan. Vraag is dan soms wel hoe dat bij het slachtoffer is binnengekomen. Hierop komen we later in het artikel terug.

In principe wordt in alle gevallen waarbij een slachtoffer in het spel is excuus aangeboden. Soms is er geen slachtoffer in de vorm van een persoon, bijvoorbeeld bij vandalisme aan een bushokje. In zo'n geval wordt gezocht naar een vervangend slachtoffer, bijvoorbeeld iemand van de gemeente of een ander persoon die hinder heeft ondervonden van het delict. Als er geen vervangend slachtoffer wordt gevonden, kan ervoor gekozen worden om het excuus aan de ouder(s) aan te bieden. Soms wil het slachtoffer niet meewerken en stelt het slachtoffer een persoonlijk excuusgesprek niet op prijs. In dat geval wordt in principe een excuusbrief naar het slachtoffer gestuurd volgens de handleiding. Ook kunnen er andere redenen zijn waarom het excuus niet in een persoonlijk gesprek kan worden aangeboden (bijvoorbeeld de jongere is niet in de gelegenheid om af te reizen naar het slachtoffer of de Halt-medewerker schat in dat het slachtoffer niet in staat is om op een redelijke en respectvolle wijze het excuus in ontvangst te nemen). Ook dan worden afspraken gemaakt over het sturen van een excuusbrief. Als het slachtoffer geen brief wil ontvangen, dan worden er geen afspraken over gemaakt. De jongeren die al op een goede manier excuus hadden aangeboden voordat zij naar Halt werden doorverwezen, dus zonder tussenkomst van Halt, moeten van dit excuusgesprek een verslag schrijven. Halt-medewerkers bespreken dit excuus met de jongere in het tweede gesprek op basis van het excuusverslag en de eerder ingewonnen telefonische informatie bij het slachtoffer. Het oefenen en uitvoeren

4 Maar deelname aan Halt is wel vrijwillig. Waarbij moet worden opgemerkt dat als een jongere niet instemt met deelname aan Halt, een strafrechtelijke consequentie volgt.

van het excuusgesprek komt te vervallen, tenzij het gesprek niet goed is verlopen (Halt, 2015).

Uit een procesevaluatie (Van Aalst & Van Dijk, 2016) blijkt dat tussen februari 2015 en februari 2016 95 procent van de Halt-jongeren⁵ excuses aanboden. In 60 procent van de gevallen is zowel een excuusbrief als een mondeling excuus aangeboden. In 35 procent van de gevallen is alleen schriftelijk excuus aangeboden. In 5 procent van de gevallen is helemaal geen excuus aangeboden. In hoeveel gevallen het excuus is geoeft, wordt niet geregistreerd. Dit kan derhalve niet met cijfers worden onderbouwd. Volgens de Halt-medewerkers gebeurt het oefenen van excuus aanbieden vrijwel altijd (Aalst & Van Dijk, 2016). Sommige Halt-medewerkers geven aan dat ze het oefenen via rollenspel bij sommige jongeren niet passend vinden. Zij bespreken dan hoe het aanbieden van het excuus gaat, zodat de jongeren toch voorbereid zijn. Dit bleek ook al uit de eerdere procesevaluatie (Abraham & Buysse, 2013). Er is weinig zicht op hoe de gesprekken zelf verlopen. Halt-medewerkers hebben veelal alleen informatie uit de bespreking met de jongeren en eventueel contact na het excuusgesprek met het slachtoffer.

3 Een breder frame van onderzoeksbevindingen

Waarom werkt een excuus?

Uit de literatuurstudie van Buysse e.a. (2017) blijkt dat de vermeende werkzaamheid van het excuus aanbieden binnen de context van Halt kan worden onderbouwd op basis van drie principes van het herstelrecht: herstel, re-integratie en verantwoordelijkheid. Door jongeren te confronteren met de gevolgen van hun daden en hen verantwoordelijkheid te laten nemen, wordt niet alleen de materiële maar ook de menselijke schade reëel en tastbaar gemaakt. De jongeren krijgen vervolgens de mogelijkheid om de schade die zij veroorzaakt hebben te herstellen. Bijvoorbeeld door het aanbieden van excuses. Daardoor is re-integratie mogelijk (bijvoorbeeld in de buurt of op school, afhankelijk van waar het delict is gepleegd). Het excuus helpt op deze wijze om het normbesef te verhogen, maar waarom?

Een van de twee werkzame ingrediënten in het aanbieden van excuus die in de literatuur worden genoemd, is *schaamte*. Tijdens een excuusgesprek laten daders schaarnte zien voor wat ze gedaan hebben. In de theorie van *reintegrative shaming* van Braithwaite (1989) wordt aangenomen dat schaarnte de dader motiveert om weer aansluiting te zoeken bij de gemeenschap. Als mensen in de omgeving van de dader zijn schaarnte zien, accepteren zij de dader weer. Schaarnte doet zich voor als een individu iets doet wat indruist tegen de interne normen en waarden, en als het individu gelooft dat hij niet aan de normen van de groep voldoet (Svensson, Pauwels & Weerman, 2017; Svensson, Weerman, Pauwels, Bruinsma

5 Het gaat om jongeren die de reguliere Halt-afdoening volgden. Daarnaast zijn er ook de Halt-afdoening schoolverzuim, de Halt-afdoening lichte overtredingen, de Halt-afdoening discretionaire bevoegdheid officier van justitie, de Halt-afdoening verkort vuurwerk, de Halt-afdoening projectmatige aanpak en de Halt-afdoening groepsaanpak.

& Bernasco, 2013). Deze schaamte wijst erop dat het individu zich bewust is van de normen en waarden van de groep.

Daarnaast kan schaamte – geredeneerd vanuit de *reintegrative shaming*-theorie – productief zijn voor de morele ontwikkeling. Als jongeren tijdens het excuusgesprek schaamte laten zien, kan het beoogde doel van de Halt-afdoening (meer inzicht krijgen in de gevolgen van eigen gedrag en het ontwikkelen van normbesef) worden bereikt. Ook is het zo dat jongeren die zich schamen minder neutralisatietechnieken gebruiken, zoals ‘het was mijn fout niet’, ‘het slachtoffer vroeg er zelf om’, ‘het kwam door de omstandigheden’ (Fellegi, 2008).

Schaamte is bij het aanbieden van excuus niet automatisch ‘werkzaam’. Het is van belang dat de schaamte op de een of andere manier zichtbaar is (en dus niet verborgen blijft) en dat dit gevoel gepaard gaat met een re-integratieve houding. Aldus kan schaamte herkend en erkend worden door het slachtoffer. Als schaamte niet (h)erkend wordt door het slachtoffer, kan het excuusgesprek juist een negatief effect hebben en contraproductief werken. Daarentegen kan ook te veel schaamte negatief uitpakken, omdat hierdoor een goed gesprek wordt bemoeilijkt. Sommigen concluderen dat schaamte in bepaalde gevallen potentiële negatieve bijeffecten kan hebben en defensieve reacties kan opwekken bij de dader (Harris, Walgrave & Braithwaite, 2004; Van Stokkom, 2002).

Naast schaamte kan er bij een excuusgesprek sprake zijn van *schuld*. Dit is het tweede werkzame ingrediënt dat in de literatuur wordt genoemd. Schuld treedt vergeleken met schaamte eerder op wanneer een persoon zijn eigen gedrag afkeurt. De persoon heeft niet gehandeld naar zijn eigen waarden (Lauwaert, 2009; Svensson e.a., 2017). Een belangrijke voorwaarde in het herstelrecht – en ook bij de verwijzing naar de Halt-afdoening – is dat de dader schuld bekent. De mate waarin de schuldbekentenis oprecht is of oprecht overkomt op het slachtoffer – en bijvoorbeeld niet is ingegeven vanuit de gedachte ‘als ik meedoe aan het excuusgesprek dan krijg ik een minder zware straf’⁶ – zal mede een rol spelen in de wijze waarop excuses door het slachtoffer worden ervaren (Karp, Sweet, Kirshenbaum & Bazemor, 2004).

Het excuusgesprek kan contraproductieve effecten met zich meebrengen wanneer het gevoel van schaamte of schuld niet wordt (h)erkend, wanneer op een respectloze wijze wordt gecommuniceerd met de dader⁷ of wanneer de jonge daders de morele taal van ‘herstellen’ niet spreken (Fellegi, 2008; Presser & Hamilton, 2006).

Hoewel in de literatuur geen eenduidig antwoord is gevonden op de vraag of schuld dan wel schaamte nu de belangrijkste rol speelt, het is wel duidelijk dat beide emoties een essentiële rol spelen in een excuusgesprek. Om normbesef te stimuleren moet met beide tijdens het gesprek rekening worden gehouden.

6 De Halt-afdoening is een buitenstrafrechtelijke interventie. Als jongeren niet meewerken aan een goede uitvoering van Halt, worden ze terugverwezen naar het OM en kunnen ze alsnog een strafrechtelijke interventie opgelegd krijgen. Daarmee krijgen ze ook een strafblad, wat met de Halt-afdoening juist wordt vermeden.

7 Zoals blijkt uit voorbeelden waar het slachtoffer een autoritaire houding aanneemt (Presser & Hamilton, 2006).

De meerwaarde van bemiddeling

Om te garanderen dat de emoties op een goede manier gecommuniceerd worden en dus leiden tot meer normbesef kan een mediator worden ingezet. De bemiddelaar kan ervoor zorgen dat de genoemde contraproductieve effecten zich niet of minder voordoen en dat het excuusgesprek daadwerkelijk effect heeft op het normbesef van de jongere.

Bemiddeling tussen dader en slachtoffer heeft een ‘pedagogisch effect’ op de dader. Met een ‘pedagogisch effect’ wordt bedoeld: het inzicht dat de dader krijgt in de gevolgen van het gedrag voor het slachtoffer en het morele besef dat de overtreding verkeerd was. Umbreit, Coates en Vos (2004) stelden vast dat daders na een ontmoeting inzien dat ze het slachtoffer hebben gekwetst en dat ze anders denken over hun gedrag. Volgens Walgrave (2006) die dit pedagogische effect ook heeft beschreven, beseffen daders tijdens de ontmoeting wat zij hebben aangericht. Zebel (2012) heeft onderzocht of de slachtoffer-dadergesprekken in Nederland bij de daders tot meer inzicht in de gevolgen voor het slachtoffer leiden en of zij zich deze gevolgen ook aanrekenen. Na een slachtoffer-dadergesprek zeggen de daders meer ‘geraakt’ te zijn door de gevolgen voor het slachtoffer dan voorafgaand aan het gesprek. Ook wordt er een sterkere samenhang gevonden tussen de antwoorden van de daders over de gevolgen voor de slachtoffers en hoe de daders naar zichzelf kijken na een slachtoffer-dadergesprek, in vergelijking met de fase voorafgaand aan het gesprek. Uiteindelijk concludeert Zebel (2012) dat daders door het gesprek meer inzicht lijken te hebben gekregen in de gevolgen voor het slachtoffer.

Dat bemiddeling tussen daders en slachtoffers bij jongeren een positief effect kan hebben, blijkt uit meerdere meta-analyses naar het effect van *Victim Offender Mediation* (VOM) op recidive (Bergseth & Bouffard, 2012; Latimer, Dowden & Muise, 2005). De recidive van jongeren die meedoen aan interventies met VOM is tot 34 procent lager dan van jongeren die niet deelnamen aan VOM (Bradshaw, Roseborough & Umbreit, 2006). Claessen, Zeles, Zebel en Nelen (2015) vinden in Nederland een vergelijkbaar effect. Een belangrijke voorwaarde voor een positief effect – blijkt uit deze studies – is dat deelname vrijwillig is. De vraag die kan worden gesteld, is wat het effect is van het aanbieden van het excuus binnen het min of meer gedwongen kader van de Halt-afdoening.

4 Mogelijkheden om het effect van het excuusgesprek te vergroten

Doel van een excuusgesprek bij Halt is dat jongeren verantwoordelijkheid nemen voor hun daden en dat het normbesef wordt vergroot. Het excuusgesprek (en het oefenen van dit gesprek) kan een bijdrage leveren aan dit leerproces. De grootte van het effect is afhankelijk van de vraag of aan een aantal voorwaarden kan worden voldaan. We bespreken achtereenvolgens het niveau van morele ontwikkeling van de jonge persoon, de (waargenomen) oprechtheid van het excuus, de voorbereiding van het excuusgesprek en het benutten van een contract.

Of en in welke mate het excuusgesprek leidt tot meer normbesef bij de jongeren zal allereerst afhankelijk zijn van het *niveau van morele ontwikkeling* van de jongeren. Jongeren met een pre-conventioneel niveau van morele ontwikkeling houden zich aan regels om straf te vermijden of om persoonlijke goedkeuring te krijgen. Het uiten van een excuus zal vooral daarop zijn gericht. Voor jongeren met post-conventioneel niveau werkt dit anders. Zij zijn zich ervan bewust dat de naleving van regels sociale waardering oplevert en zijn gevoeliger voor de invloed en waardering van leeftijdgenoten en het praktisch voordeel van hun gedrag. Wanneer zowel dader als slachtoffer emoties en de redenen voor die emoties verwoordt, kan het bij deze jongeren juist inzicht geven in de gevolgen voor het slachtoffer en ervoor zorgen dat jongeren dit een volgende keer willen voorkomen. Jongeren die al op dit conventioneel niveau van morele ontwikkeling zitten, zijn weer gericht op geïnternaliseerde zelfgekozen principes. Bij hen kan het excuusgesprek leiden tot het beter leren begrijpen van universele principes en waarden.

Inzicht in de gevolgen van gedrag is pas mogelijk als de dader de normen en de daarmee samenhangende gevoelens van schuld en schaamte ook daadwerkelijk internaliseert en geen gebruikmaakt van neutralisatietechnieken. De dader neemt dan verantwoordelijkheid voor zijn daden in plaats van te zoeken naar excuses en rechtvaardigingen (Fellegi, 2008).

Ten tweede zal het effect ook afhankelijk zijn van de *oprechtheid* van het excuus van de jongere en hoe dit door het slachtoffer wordt ervaren. Excuus aanbieden is een complex proces waarbij meerdere factoren meespelen, zoals de presentatie van het excuus en contextuele invloeden. Wanneer de verontschuldiging oprecht overkomen, leidt dit vaak tot een positieve omslag in de relatie tussen dader en slachtoffer. De woedegevoelens bij het slachtoffer nemen dan vaak ook af (Miller, 2001).

De confrontatie met het slachtoffer en de daarbij opkomende gevoelens van schuld en schaamte kunnen echter ook defensieve reacties opwekken bij de dader (Harris, Walgrave & Braithwaite, 2004). Choi en Severson (2009) concluderen in een kwalitatief onderzoek naar het aanbieden van excuus door jongeren in mediationssessies dat de daders spijt hadden van hun delict, maar dat veel slachtoffers het excuus als niet oprecht ervoeren. De daders zien het face to face contact met het slachtoffer al als een grote straf, waar ze ook het meest bang voor zijn. Wat door de slachtoffers als onoprecht ervaren wordt, lijkt voort te komen uit te weinig voorbereiding van het gesprek bij zowel de dader als het slachtoffer. Door daders de vaardigheden aan te leren om een excuus effectief over te brengen en door bijvoorbeeld het slachtoffer de angsten van daders te leren begrijpen, kan dit leiden tot een betekenisvolle ervaring voor beiden. Het is dus erg belangrijk dat daders leren om het excuus effectief over te brengen aan het slachtoffer (Choi & Severson, 2009).

Binnen de Halt-afdoening is het aanbieden van excuus verplicht. Een goed voorbereid excuus in dit gedwongen kader komt mogelijk niet als vrijwillig over en zal daardoor ook minder snel als oprecht worden waargenomen. Petrucci (2017) concludeert op basis van een literatuurreview dat vrijwillige excuses oprechter overkomen dan gedwongen excuses. Zij adviseert dan ook om omstandigheden te cre-

eren voor spontane excuses en excuses zo voor te bereiden dat ze niet als geforceerd overkomen. De jongeren bij Halt bereiden hun excuusgesprekken voor en denken vooraf na over de inhoud van het gesprek met het slachtoffer. Ze oefenen niet letterlijk wat ze tijdens dit gesprek gaan zeggen.

Ook de mate waarin jongeren zich actief opstellen en de mate waarin zij actief betrokken worden in het excuus en het herstel van de schade hebben invloed op het gevoel van oprechtheid en daarmee het herstel van de relatie met het slachtoffer. Een passieve houding ‘dan ben ik ervan af’, ‘ik doe dit omdat het is opgedragen’ en geen echte betrokkenheid in het proces hebben niet het gewenste effect (Keightley-Smith & Francis, 2007). Het slachtoffer reageert dan niet positief op het excuus, waardoor daders zich weer gestigmatiseerd kunnen voelen. Dit kan tot gevolg hebben dat de dader zijn daad neutraliseert en het excuus dus niet leidt tot meer inzicht in de consequenties van de daad en meer normbesef. Als jongeren zelf een actieve bijdrage hebben in het bepalen van de afhandeling van de schade en wanneer zij voor hun gevoel geen buitenproportionele straf krijgen, dan kan dit bijdragen aan de oprechtheid van het excuus. Het doel van herstelrecht om bij de jongeren verantwoordelijkheid te kweken en hun leven te ‘normaliseren’ mag niet uit het oog worden verloren (Smith, 2011).

Overigens is het voor slachtoffers veel moeilijker om te beoordelen of het excuus oprecht is wanneer geen excuusgesprek plaatsvindt, maar een excuusbrief wordt geschreven. Bij een excuusbrief ontbreekt ook de directe reactie van het slachtoffer op het excuus. Choi en Severson (2009) stelden vast dat slachtoffers de excuusbrief veelal als niet oprecht genoeg ervaarden. Daders en hun ouders dachten daarentegen dat de brieven wel oprecht waren en dat de slachtoffers dit ook zouden vinden. Waarschijnlijk kan een excuusbrief in mindere mate bijdragen aan het emotionele herstel van het slachtoffer. Uit het onderzoek van Zebel (2012) bleek namelijk dat slachtoffers waarbij geen face to face gesprek had plaatsgevonden geen afname in woede richting de dader lieten zien. Dit was wel het geval bij slachtoffers die wel een face to face gesprek hadden met de dader. Volgens Smith (2011) helpen procedurele en geformaliseerde werkwijzen, zoals een (standaard) excuusbrief, niet bij het kweken van verantwoordelijkheid en het herstel van de relatie. Zoals eerder benoemd, wordt in ongeveer twee derde van de gevallen bij Halt een face to face excuusgesprek gevoerd. De gesprekken zijn alleen op hoofdlijnen voorbereid en geoefend met de jongeren. Soms wordt de brief (deels) voorgelezen. Er wordt geen standaardexcuusbrief gebruikt.

Ten derde is een cruciaal onderdeel de *voorbereiding van het gesprek met daders en slachtoffers*. In de literatuur over dader-slachtofferbemiddeling wordt benadrukt dat de voorbereiding zowel met de dader als het slachtoffer moet plaatsvinden. Doel van de voorbereiding is om de motivatie voor het excuusgesprek bij beide partijen afzonderlijk te onderzoeken. Dader en slachtoffer moeten zich niet gedwongen voelen en ook moet het gesprek niet gezien worden als een vorm van vergelding. Als er sprake is van dwang, kan dit leiden tot negatieve effecten: ‘*secondary victimization*’ van het slachtoffer en ook de dader kan zich slachtoffer voelen (Nugent, Williams & Umbreit, 2004). Daarnaast kan in het voorbereidende gesprek met de dader informatie worden gegeven over hoe anderen zijn geraakt

en geschaad. Hier kunnen al stappen worden gezet in het proces om het morele denken naar een volgende fase te brengen. In de voorbereidingsfase kunnen het nut en het begrip van morele waarden en normen in de week worden gelegd. Ook om te voorkomen dat de dader en de andere deelnemers zich er later in het proces met een simpel excuus vanaf maken (Fellegi, 2008).

Ten vierde komt in meerdere reviews naar voren dat de werkzaamheid van het 'herstel' zit in het *contract* dat jongeren, ouders en slachtoffers afsluiten over hoe de schade aan het slachtoffer en/of aan de samenleving wordt hersteld. Doordat de drie partijen samen bepalen wat passend is, krijgen de jongeren meer mogelijkheden om hun verantwoordelijkheid te nemen en de schade te herstellen (Patrick, Marsh, Budy, Mimura & Perkins, 2004). Ook in meer algemene zin is uit de literatuur bekend dat interventies waarbij gebruik wordt gemaakt van een 'gedragscontract' effectiever zijn (De Vries, Hoeve, Ansink, Stams & Asscher, 2015). In een dergelijk contract is vastgelegd waar de jongeren aan moeten voldoen en hoe de jongeren worden beloond als ze zich aan het contract houden.

5 Verbetermogelijkheden Halt

Zoals eerder aangegeven, heeft het excuus een grotere rol gekregen binnen de Halt-afdoening. Als het excuus onder de juiste condities wordt aangeboden, kan dit bijdragen aan het normbesef van de dader. Een slechte uitvoering kan echter juist averechtse gevolgen hebben, zoals een verbolgen slachtoffer, waardoor stigmatiserende *shaming* plaatsvindt of een dader die dichtslaait. Een zorgvuldige uitvoering waarbij maatwerk wordt geleverd, is dus noodzakelijk. Op basis van het literatuuronderzoek kunnen enkele aanbevelingen worden gedaan aan Halt om het excuusgesprek effectiever in te zetten.

Nog meer dan nu al het geval is, kan worden overwogen Halt-medewerkers aanwezig te laten zijn bij het excuusgesprek om het gesprek in goede banen te leiden, zeker als er twijfels zijn over de vaardigheden van ouders om een bemiddelende rol te spelen. In de praktijk van de Halt-afdoening is slechts in een beperkt aantal gevallen sprake van echte dader-slachtofferbemiddeling. Halt-medewerkers hebben wel contact met slachtoffers en zij oefenen het gesprek met jongeren, maar meestal zijn het alleen de ouders die bij het gesprek aanwezig zijn. Ook bemiddeling door Halt-medewerkers kan verder benut worden.

Halt heeft hierin reeds een aantal stappen gezet. In de basisopleiding voor nieuwe medewerkers wordt expliciet aandacht besteed aan de excuusgesprekken. Nieuwe medewerkers lopen met verschillende collega's mee, voordat ze zelfstandig aan de slag gaan. Zij zien de voorbereiding van het excuusgesprek eerst een aantal keren bij verschillende collega's. Tevens beschikt ieder team over een vakspecialist Herstel. De vakspecialisten komen een aantal keren per jaar bijeen om kennis uit te wisselen en hebben contact met Slachtofferhulp. Zij zijn binnen hun team aanspreekpunt op het gebied van herstel.

Daarnaast kan meer aandacht besteed worden aan de voorbereiding met het slachtoffer, vooral als het gaat om een excuusgesprek met jongeren waar sprake is van een specifieke problematiek, zoals een licht verstandelijke beperking. De voorbereiding met het slachtoffer blijft bij de Halt-afdoening vooralsnog veelal beperkt tot een telefonisch contact. De vraag is of dit telefonisch gesprek tussen Halt-medewerker en slachtoffer voldoende is om zicht te krijgen op de zienswijze en behoeften van die laatste. Mogelijk draagt een voorbereidend face to face gesprek met het slachtoffer meer bij aan een effectiever excuusgesprek.

Of het excuusgesprek effectief is, is ook afhankelijk van de oprechtheid van de spijtbetuyging en of dit ook herkend en erkend wordt door het slachtoffer. Of jongeren in staat zijn om oprecht spijt te betuygen is weer afhankelijk van hun emotionele en morele ontwikkeling. Ook in dat kader is het van belang om het excuusgesprek te oefenen en om de Halt-medewerker als mediator te laten fungeren. Van belang is ook om – meer dan nu het geval is – met slachtoffer, dader en ouder te bepalen hoe de schade kan worden hersteld en dit daarna vast te leggen in een contract.

Tot slot, wanneer jongeren al op een correcte manier excuus hebben aangeboden en ook de schade hebben hersteld, dan zijn de beoogde doelen bereikt. Het oefenen van het excuusgesprek zal dan waarschijnlijk weinig meerwaarde hebben.

6 Ten slotte: bredere toepasbaarheid

Jongeren kunnen veel leren van het aanbieden van excuus. Het op juiste wijze aanbieden van excuus kan binnen het jeugd- en adolescentenstrafrecht, maar ook daarbuiten, in bestaande en te ontwikkelen interventies, een wezenlijke bijdrage leveren aan herstel voor dader en slachtoffer.

In verschillende bestaande interventies bieden daders hun excuses aan, bijvoorbeeld binnen de slachtoffer-dadergesprekken (Perspectief herstelbemiddeling), mediation in strafzaken en herstelbijeenvakomen (zoals bij Echt Recht Conferenties). Momenteel komt in Nederland steeds meer draagvlak om herstelrecht in de jeugdstrafrechtpraktijk te integreren en het aantal herstelrechtelijke interventies breidt zich uit (Wolthuis & Berger, 2017). Door ook hier de voorwaarden voor een succesvol excuusgesprek in acht te nemen kan een groter effect worden bereikt.

Maar ook buiten het strafrecht zien we mogelijkheden voor het houden van een excuusgesprek. Dit hoeft niet noodzakelijkerwijs onderdeel te zijn van een interventie. Denk bijvoorbeeld aan de toepassing van herstelrechtelijke principes op scholen.⁸ Of juist bij mediation voorafgaand aan een eventuele juridische procedure, die er vaak toe leidt dat een juridisch vervolg niet meer nodig is. Hier liggen grote uitdagingen en verdere verkenning daarvan is wenselijk om de kracht van het herstelrecht nóg beter te benutten.

8 www.restorativejustice.nl/user/file/rjnmagazineherstelrechtopscholen.pdf.

Literatuur

- Aalst, M. van & B. van Dijk (2016) *Verkorte procesevaluatie Halt-afdoening*. Amsterdam: DSP-groep [Interne rapportage].
- Abraham, M. & W. Buysse (2013) *Halt vernieuwd. Procesevaluatie van de vernieuwde Halt-afdoening*. Amsterdam/Den Haag: DSP-groep/WODC.
- Bergseth, K.J. & J.A. Bouffard (2012) Examining the Effectiveness of a Restorative Justice Program for Various Types of Juvenile Offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57(9), 1054-1075.
- Bradshaw, W., D. Roseborough & M.S. Umbreit (2006) The effect of victim offender mediation on juvenile offender recidivism: A meta-analysis. *Conflict Resolution Quarterly*, 24(1), 87-98.
- Buysse, W., M. Abraham, D. Hofstra & B. van Dijk (2017) *Werkzaamheid van de Halt-afdoening*. Amsterdam/Den Haag: DSP-groep/WODC.
- Choi, J.J. & M. Severson (2009) "What! What kind of apology is this?": The nature of apology in victim offender mediation. *Children and Youth Services Review*, 31(7), 813-820.
- Claessen, J., G. Zeles, S. Zebel & H. Nelen (2015) Bemiddeling in strafzaken in Maastricht II. Onderzoek naar recidive bij jeugdigen en jongvolwassenen. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 15(4), 9-24.
- Fellegi, B. (2008) De impact van herstelrecht verklaard. De wisselwerking tussen moraliteit, neutralisatie, schaamte en sociale bindingen. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 8(3), 37-51.
- Ferwerda, H., I. van Leiden, N. Arts & A. Hauber (2006) *Halt: Het alternatief? De effecten van Halt beschreven*. Den Haag: WODC/Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Halt (2015) *Werkprocesbeschrijving Halt-afdoening regulier. De methodische aanpak*. Utrecht: Halt [Interne notitie Oktober 2015].
- Harris, N., L. Walgrave & J. Braithwaite (2004) Emotional dynamics in restorative conferences. *Theoretical criminology*, 8(2), 191-210.
- Karp, D., M. Sweet, A. Kirshenbaum & G. Bazemor (2004) Reluctant participants in restorative justice. Youthful offenders and their parents. *Contemporary Justice Review*, 7(2), 199-216.
- Keightley-Smith, L. & P. Francis (2007) Final warning, youth justice and early intervention: reflections and findings of a research study carried out in Northern England. *Web Journal of Current Legal issues* (2). Geraadpleegd op www.bailii.org/uk/other/journals/WebJCLI/2007/issue2/keightleysmith2.html.
- Latimer, J., C. Dowden & D. Muise (2005) The effectiveness of restorative justice practices: A meta-analysis. *The Prison Journal*, 85(2), 127-144.
- Lauwaert, K. (2009) *Herstelrecht en procedurele waarborgen*. Apeldoorn/Antwerpen: Maklu.
- Miller, D.T. (2001) Disrespect and the experience of injustice. *Annual review of psychology*, 52(1), 527-553.
- Nugent, W.R., M. Williams & M.S. Umbreit (2004) Participation in victim-offender mediation and the prevalence of subsequent delinquent behavior: A meta-analysis. *Research on Social Work Practice*, 14(6), 408-416.
- Patrick, S., R. Marsh, W. Budy, S. Mimura & T. Perkins (2004) Control group study of juvenile diversion programs: an experiment in juvenile diversion – the comparison of three methods and a control group. *The Social Science Journal*, 41(1), 129-135.
- Petrucci, C. (2017) Apology in the criminal justice setting: An update. *Onati Socio-legal Series* (online), 7(3), 437-454. Available from: <https://ssrn.com/abstract=3030136>.
- Presser, L. & C.A. Hamilton (2006) The micropolitics of Victim-offender mediation. *Sociological Inquiry*, 76(3), 316-342.

- Smith, R. (2011) Developing restorative justice practice: contemporary lessons from an English juvenile diversion project of the 1980s. *Contemporary Justice Review*, 14(4), 425-438.
- Stokkom, B. van (2002) Moral emotions in restorative justice conferences: managing shame, designing empathy. *Theoretical Criminology*, 6(3), 339-360.
- Svensson, R., L.J.R. Pauwels & F.M. Weerman (2017) The role of moral beliefs, shame and guilt in criminal decision-making: An overview of theoretical frameworks and empirical results. In: W. Bernasco, H. Elffers & J-L van Gelder, *The Oxford Handbook on Offender Decision Making*. Oxford: Oxford University Press.
- Svensson, R., F.M. Weerman, L.J.R. Pauwels, G.J.N. Bruinsma & W. Bernasco (2013) Moral emotions and offending: do feelings of anticipated shame and guilt mediate the effect of socialization on offending?. *European Journal of Criminology*, 10(1), 22-39.
- Umbreit, M.S., R.B. Coates & B. Vos (2004) Victim-offender mediation: Three decades of practice and research. *Conflict Resolution Quarterly*, 22(1-2), 279-303.
- Vries, S.L.A. de, M. Hoeve, M. Ansink, G.J.M. Stams & J.J. Asscher (2015) Practitioner review: Effective ingredients of prevention programs for youth at risk of persistent juvenile delinquency – recommendations for clinical practice. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(2), 108-121.
- Walgrave, L. (2006) Herstelrecht: internationaal evaluatieonderzoek. Methodologie en tendensen. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, (2), 9-21.
- Wolthuis, A. & M. Berger (2017) Herstelrecht in jeugdstrafzaken in Nederland, waar staan we?. *Tijdschrift Jeugdrecht in de Praktijk*, 4(3), 35-37.
- Zebel, S. (2012) Een quasi-experimentele studie naar de effecten van de Nederlandse slachtofferdadergesprekken. In: I. Weijers (red.), *Bemiddeling na strafbare feiten: De Nederlandse slachtoffer-dadergesprekken* (p. 21-44). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.